

tranjepolitična in gospodarska vprašanja, le obrobno pa tudi zunanjepolitična, ker je bila zunanja politika izključno v rokah cesarja. Eno najpomembnejših vprašanj, s katerim se je ukvarjala vlada, je bil položaj ogrskih dežel in v zapisnikih teh sej lahko vidimo prve obrise tiste rešitve, ki se je pokazala čez nekaj let z uvedbo dualizma. Pri tem je pomembno vlogo odigral cesar sam, še posebej na konferenci v Schönbrunn kot prvem koraku k oktroirani diplomi in na kateri je po Malfèrjevi oceni nastopil kot odprt, jasnoviden vladar, ki je bil sposoben postavljati tudi najbolj ostra vprašanja in brezobzirno uveljavljati svoje mnenje. V tem času je omeniti tudi dva pomembna uspeha na področju prometa, in sicer dokončanje zadnjega dela t. i. zahodne železnice, s katerim sta bila povezana Dunaj in München, s tem pa tudi Dunaj in Pariz. Drugo pa je bila izgradnja železniškega mostu čez Tagliamento med Nabrežino in Carsanom, ki je omogočil povezavo z Milanom.

Na sejah vlade je bil slovenski prostor le posredno omenjen, po navadi z zadevami, ki so zadevale celotno državo. Dve točki dnevnega reda pa naj le omenim: na vladni seji 2. junija 1860 (str. 227) je minister za uk in bogiočastje Leon Thun predlagal, naj se ravnatelju gimnazije v Celju Jožefu Premruju (1809-1877, gl. članek o njem v SBL, 2. zv., str. 493-494) dodeli ista plača, kot jo je imel v Zagrebu, torej naj se mu celjska poveča za 200. gld letno. Cesar je to prošnjo 11. junija 1860 odobril, ko se je s tem strinjal tudi hrvaški ban. Kot direktor gimnazije v Zagrebu je Premru zaradi gospodovalnega nastopanja tako razdvojil profesorski zbor, da ga je minister moral odpustiti in ga je imenoval za direktorja gimnazije v Celju. Do spora v Zagrebu je prišlo zaradi agitacije nekaterih profesorjev, ki so nastopili proti nemščini kot učnemu jeziku. Kakšno je bilo v tem sporu stališče Premruja, iz zapisnika seje ni razvidno. Na seji 14. junija 1860 (str. 254) pa sta notranji minister grof Agenor Gołuchowski in vodja finančnega ministrstva (tedaj še ne minister) Ignaz von Plener st. nastopila proti temu, da bi se državno namestništvo predelilo iz Trsta v Ljubljano. Cesar je ob tem še pripomnil, da slovensko prebivalstvo v avstrijskem Primorju ne sme biti ogroženo od italijanskega.

Za sklep naj še enkrat poudarim pomen te izdaje virov, ki je edina z velikim znanjem, opremljena z bogatimi uvodnimi študijami s številnimi rezultati novih raziskav in je nujno potrebna za temeljitejši študij avstrijske zgodovine od 1848 do 1868. Čeprav ne prinaša veliko dokumentov, ki se neposredno dotikajo slovenskega ozemlja, pa je zaradi obravnave širše problematike celotne monarhije pomembna tudi za nas, le da je pri nas malo poznana ali uporabljena.

Franc Rozman

Norbert Leser, Der Sturz des Adlers. 120 Jahre österreichische Sozialdemokratie.
Verlag Kremayr & Scheriau, Wien 2008, 222 strani

Zgodi se, da politične turbulence napotijo avtorja, da že zaključenemu besedilu doda pristavek. Taka usoda je nepričakovano doletela Norberta Leserja, gotovo

najboljšega poznavalca zgodovine avstrijske socialne demokracije. Ob obletnici Hainfelda (ustanovni kongresa avstrijske socialnodemokratske stranke 30. 12. 1888 do 1. 1. 1889) je pripravil "čitanko" za svoje bralce, v kateri nadvse kritično razpravlja o nekaterih voditeljih socialne demokracije in o sami ideologiji stranke, ki si je v prvi avstrijski republiki prilastila oznako avstromarksistična. V pristavku izraža dvoje pričakovanj: da bi v Avstriji naglo prišlo do državnozborskih volitev in do odvolitve velike koalicije. Medtem se mu je izpolnila prva želja (volitve so bile 28. septembra 2008). Če se bo njegova stranka znova odločila za veliko koalicijo, za kar se zdi, da je divje odločena, bo avtor trpel peklenske muke.

Leser je bil prvi, ki je na kaki avstrijski univerzi zasedel stolico politologije. Bil je stalno kritičen do stranke, katere zgodovino je opisoval, sodoživiljal in deloma sooblikoval. S knjigami "Salz der Gesellschaft" (1988) in "Elegie auf Rot. Eine politische Konfession" (1998) ni zbudil le velike pozornosti, temveč doživel tudi nerazumevanje v strankinih vrstah. Vendar s svojimi objavami ni delil usode Josefa Buttingerja in njegove razprave "Am Beispiel Österreichs. Ein geschichtlicher Beitrag zur Krise der sozialistischen Bewegung" (1953), ki jo je Socialistična stranka Avstrije dosledno zamolčala. Socialni demokrati danes lahko berejo knjige, ne da bi prišli v konflikt s strankino buržoazijo, kot se je to dogajalo po Leserjevi presoji v Buttingerjevem primeru. Leserjeva ugotovitev, da so Buttingerjevo knjigo na skrivaj brali vsi odločujoči vodilni ljudje v stranki, pa nekaj pove o njeni demokračnosti.

"Čitanka" je dejansko čitanka, zapeljiva, ker zavaja k naglemu branju odličnega besedila. Delo zahteva pogosto in zelo pazljivo ter premišljeno branje. Leser je knjigo razdelil v dva dela, pri čemer ni jasno, zakaj je leta 1934-1945, ki jih poimenuje "časi latence" (nevidnosti), vključil v drugi del. Markantnejša zareza je vendarle leto 1945 glede globokih personalnih premikov znotraj sedaj Socialistične stranke Avstrije. Pričujoča zgodovina avstrijske socialne demokracije je napisana iz centralističnega zornega kota. Delavsko gibanje, ki ga je vodila socialna demokracija, pa se vse do leta 1918 seveda ni omejevalo na Dunaj ali alpske dežele, ki so bile v bistvu agrarne. Seveda je vprašanje, v kakšni meri je bilo to gibanje "avstrijsko". Sočasna slovenska publicistika poudarja nadnacionalni značaj stranke. Dunaj je bil središče center vsega dogajanja, vendar bi bil dobrodošel ekskurz v druge centre delavskega gibanja in pogled na druge njegove vodilne osebnosti, da bi bolje spoznali njegovo prvotno razvejenost in pestrost. Leser namenja kratko poglavje nacionalnemu vprašanju in predlogom stranke glede njegove rešitve, o katerih pravi, da so bili miselni konstrukti, ki so ostali na papirju. Omenja moravski sporazum in estonsko kulturno avtonomijo, ne pa predloga kulturne avtonomije za koroške Slovence iz leta 1925. Personalno načelo, na katerem je slonel predlog glede rešitve nacionalnega vprašanja, je doživel poraz prav na Koroškem, kjer je imela stranka pomembno besedo. V "nacionalnem katastru" sta slovenska zastopnika upravičeno videla osnovo za socialno in narodno diskriminacijo vpisanih. Kljub temu sta na kataster pristala. Za to bo veljalo tudi v koroškem primeru to, kar pravi Leser za celotno državo, namreč, da je tudi socialna demokracija nacionalno vprašanje videla v prvi vrsti kot vprašanje šol, uradov in jezika. S tako presojo pa se narodnosti niso zadovoljile.

Leser govori o avstromarksizmu kot znanstveni teoriji, vidi ga kot posebno politično držo in še kot kulturno gibanje. Komponento kulturnega gibanja obraz-

loži na primeru "rdečega Dunaja", kjer so socialni demokrati prešli k socializmu dejanj na področju zdravstva, izobraževanja in stanovanjske politike. Avtor bi lahko razpredel svojo trditev še na primeru zveznih dežel in opozoril na številne knjižnice in oblike izobraževalne dejavnosti, pa tudi na dejstvo, da so socialni demokrati na primer v porečju Mure in Murice poskrbeli za slovenske delavce in delavke in jim omogočali existenco slovenskih društev in slovenske periodike. Do take stopnje kulturne in s tem tudi politične zavesti pa se niso povzpeli na Koroškem, kjer so po plebiscitu raje na odločilen način sodelovali pri prvem "etničnem čiščenju" tudi proti svojim drugonacionalnim sodržavljanom. Socialni demokrati so kazali številne, tudi oportunistične in grde obraze.

Norbert Leser svoj pregled zgodovine avstrijske socialne demokracije začne s 5. delavskim dnem leta 1868, ko je bil sprejet Manifest za delovno ljudstvo Avstrije in kmalu zatem program, ki je že zahteval splošno in enako volilno pravico, pravico združevanja in svobodo tiska. Poudarja pomen združevalnega hainfeldskega strankinega zbora, vendar meni, da je bila absolutna zahteva po "enotnosti" pregreha, mehanizem za odlašanje problemov in odločitev. Fatalistično potezo avstromarksistov in avstromaksizma zaznava v stalnem ponavljanju, da se bo kapitalistični družbeni red zrušil in da mora biti delavski razred pripravljen na ta trenutek, vendar so voditelji stranke in stranka sama omahovali v številnih odločilnih trenutkih. Omahovanje Viktorja Adlerja in stranke zazna že v primeru osnutka Taaffejeve volilne reforme, pozneje v odločilnem 15. juliju 1927, ko je prišlo do nemirov na Dunaju, ki jih stranka ni znala kanalizirati. Dan poimenuje kot "peripetijo" (nenaden preobrat) avstromarksizma, ki je posledično postal mejnik njegove zatona in poraza. Dan je po Leserju postal pravi "strašni dan" tudi s skrivno stranke, ki je precenjevala svojo moč in podcenjevala moč nasprotnika. Dan je "nadvse jasno" pokazal nemoč socialne demokracije. Kancler Seipel je nastopil svoj zadnji, tokrat heimverovski kurz in videl v delavstvu "zavrženo maso - masa damnata", ki si ne zasluži nobene milosti. Meni, da je stranka od svoje opozicionalne politike do meščansko dominirane in vodene države odstopila šele po drugi svetovni vojni.

Precej pozornosti namenja Leser strankinemu verbalnemu radikalizmu, ki so ga uporabljali njeni voditelji in centralni organ "Arbeiterzeitung". Bujen besedni radikalizem je bil slepilo, ki je zastiralo pogled na realnost. To svojo misel eksplicira na primeru prve svetovne vojne, ko se je strankino vodstvo povsem zmotilo glede razporeženja širokih mas, se potem odločilo za vojno propagando, ki ji je nasprotoval le Friedrich Adler, in pohitelo, da se je motilo z masami. Verbalni radikalizem vidi tudi v linškem strankinem programu iz leta 1926, v katerem je stranka spregovorila o diktaturi proletariata in trajno opredelila svojo marksistično perspektivo o zgodovinsko nujnem porazu kapitalizma. Stranka v tedanjih časih po mnenju avtorja ni spoznala realnega problema. V ospredju ni bilo nasprotje med kapitalizmom in socializmom, realno nasprotje je bilo v vprašanju: ali demokracija ali diktatura. S svojim geslom o diktaturi proletariata je hotela vlti svojim ljudem pogum in zaupanje, razrednemu nasprotniku pa strah. Predmet avtorjevih razmišljanj so nadalje odnosi med intelektualci in proletariatom ter odnosi med vodstvom stranke in množicami. Zlasti na podlagi analize dogodkov takoj po prvi svetovni vojni Leser meni, da avstrijska socialna demokracija ni revolucionarna stranka in da ji je 12. november 1918, ko so na Dunaju razglasili republiko, tako

rekoč padel v naročje. Tega dne so se potem spominjali dejansko le socialni demokrati, za druge pa je bil "dies ater". Z "uno actu" je bila država ustanovljena in že razpuščena, glede na to, da je bila del nemškega rajha. Odnose med obema velikima taboroma so še bolj zaostriili februarski dogodki leta 1934. Leser sicer spregovori pozneje na več mestih tudi o formalnih aktih, ki naj bi sprti strani spravili, iz besedila samega pa precej jasno sledi, da neke dejanske, globinske sprave nikoli ni bilo in so dogodki neizbrisno zgodovinsko dejstvo, prepuščeno presoji posameznika. Stranka je po 15. juliju 1927 postajala vedno bolj brezzobi papirni tiger, kar se je kazalo ob "samoizključitvi" parlamenta 1933. Stranka ni zmogla mobilizirati množice, ni organizirala splošne stavke in je znova z besednim radikalizmom preslepila svoje privrženke. To je bil uvod v dokončen februarski poraz. Interpretacijo tega poraza po Ottu Bauerju ocenjuje kot "poskus terminološko in vsebinsko prikriti in opravičiti lastno neuspešnost in neuspešnost vodstva". Avtorja zelo moti apologija tega dne oziroma omenjenih dogodkov.

Čeprav Leser ocenjuje delovanje številnih voditeljev socialne demokracije in govori o delu "avstromarksistov" - vendar o "avstromarksizmu" šele po prvi svetovni vojni -, sta v ospredju njegovega zanimanja v času do druge svetovne vojne Karl Renner in Otto Bauer. Rennerja ocenjuje kot realnega politika, Bauerja pa kot odločilnega ideologa in političnega nasprotnika kanclerja Ignaca Seipla. Tudi v zadnjem primeru analizira besedno radikalno izražanje stranke in njenega voditelja do znamenitega ženevskega posojila, ki je okrnilo suverenost države, a stabiliziralo njeno gospodarstvo. Stranka in Otto Bauer sta bila proti posojilu, v odločilnem trenutku pa so socialni demokrati v parlamentu glasovali za.

Prvo obdobje avstrijske socialne demokracije po drugi svetovni vojni sta zaznamovala Adolf Schärf kot vicekancler in Oskar Helmer kot notranji minister. Stranko so ustanovili že 14. aprila 1945 v dunajski mestni hiši in pod imenom Socialistična stranka Avstrije je zavestno poudarila vezi s svojo predhodnico, medtem ko se je dva dni zatem ustanovljena Ljudska stranka predstavila kot povsem nova. V javnosti se je Socialistična stranka Avstrije kazala kot "neomadeževana" in je kazala na "omadeževane" nasprotnike, kar je bil eden izmed njenih notranjepolitičnih adutov. Vsako misel na "priključitev" so ji izgnale izkušnje let pod nacizmom. Temeljito je tudi spremenila svoj odnos do meščansko vodene države. Opredelila se je do komunistov in začela iz svojih vrst izključevati vse tiste, ki so zagovarjali "enotno fronto". Notranji minister Helmer je iz varnostnega aparata izključil vse komuniste. Vnet antikomunist je bil tudi Oskar Pollak, eden redkih iz vrst emigrantov, ki jih je stranka sprejela po letu 1945. Po kratki fazi površne denacifikacije se je začel boj za glasove bivših nacistov. Da bi oslabil Avstrijsko ljudsko stranko, je notranji minister Helmer spodbujal nastanek Zveze neodvisnih. Pri volitvah sta Ljudska in Socialistična stranka izgubili enako število mandatov, socialistom pa je uspelo, da so njeni privrženki registrirali le izgube Ljudske stanke. Na primeru Juliusa Deutscha, ki je bil najprepoznavnejši stari funkcionar in se je po vojni lahko vrnil ter smel izdelati še prvi strankin akcijski program, Leser ilustrira "legalizacijo korupcije". Kot vire korupcije navaja protekcijo, privilegije, podkupnine in vodenje podjetij s pomočjo strankinih knjižic. Notranjestrankske probleme in probleme korupcije obravnava na primeru mogočnega Franca Olaha. Bruna Pittermanna, ki je po Schärfu deset let vodil stranko, ocenjuje kot odličnega parlamentarca, manj sposobnosti pa mu prisoja

glede vodenja stranke. Vendar je Socialistična stranka Avstrije pod njegovim vodstvom sprejela nov program, katerega osnutek je izdelal Benedikt Kautsky. Obdobje kanclerja Kreiskega je Leser kritično ocenil v knjigi "Salz der Gesellschaft", iz katere povzema nekatere sklepe. Kreiskega ceni predvsem kot pomembnega mednarodnega politika, manj pozitivno pa ga ocenjuje kot predsednika stranke. Eden izmed očitkov na njegov račun v primerjavi s kanclerjem Klausom (Ljudska stranka) je, da ni znal vzgojiti kompetentnega pomladka. Omenja problematičen odnos Kreiskega in stranke do vidnih nacistov in pravi, da si česa podobnega Ljudska stranka v nobenem primeru ne bi mogla privoščiti. O Fredu Sinowatzu meni, da je bil glede na položaj zveznega kanclerja preobremenjen. Ne omenja pa njegovega delovanja kot ministra za šolstvo, ko je izpeljal številne pozitivne premike, ki so koristili Kreiskemu in stranki. Nekaj podobnega bi lahko rekli za Herto Firnberg, odgovorno za znanost. Kreiskyjevi uspehi so bili rezultat dokaj uigranega tima. Prehod Socialistične stranke Avstrije, ki se je prav v tem času spet poimenovala v socialdemokratsko, od skupnosti somišljenikov (Gesinnungsgemeinschaft) k namenski zvezi (Zweckverband) povezuje s kanclerstvom Franza Vranitzkega, ki je stranko vodil kot menedžer v podjetju. Njegovemu nasledniku Viktorju Klimi pa namenja le nekaj vrstic. Na primeru Alfreda Gusenbauerja pravi, da socialdemokratska stranka že dolgo ni več demokratična. Svoje mnenje utemeljuje s tem, da je Gusenbauerja določilo za predsednika oziroma kandidata za mesto kanclerja ozko omizje, strankin zbor pa ga je lahko le še potrdil brez protikandidata. Sicer pa Gusenbauerja ne ocenjuje negativno, zameri pa mu vrnitev v toplo gredo velike koalicije, ki jo primerja z "lenuško posteljo". Zveznemu predsedniku Heinzu Fischerju priznava, da je nadvse korekten in da se trudi za zблиžanje nasprotnih stališč, vendar pravi, da ni pripravljen v kakteri koli obliki postaviti pod vprašaj vladajočega sistema. Leser je zagovornik modificirane večinske volilne pravice, ker meni, da bi pospešila potrebne demokratične reforme.

Knjigo bodo brali tako poznavalci obravnavane tematike kot tudi vsi prizadeti. Številni je ne bodo odobraval, ker osvetljuje skrite kotičke mogočne in včasih zelo oblastne stranke. Avtor se je zavestno odrekel znanstvenemu aparatu, da bi bilo delo lažje berljivo in prilagojeno širšemu krogu bralcev. Nedvomno pa ne bo mogel nihče prezreti nekaterih razmišljanj o strankini ideologiji in demokratičnosti.

Avguštin Malle

Iskra Iveljić, Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća.
Leykam international d.o.o. Zagreb 2007, 483 strani, ilustrirano

Na začetku predstavimo avtorico knjige dr. Iskro Iveljić. Rodila se je leta 1959 v Frankfurtu na Maini; po končani klasični gimnaziji je na zagrebški filozofski fakulteti diplomirala iz zgodovine ter angleškega jezika in književnosti. Nato je od leta 1987 do leta 1990 delala v Hrvaškem državnem arhivu, od leta 1990 do leta 1993 pa na Inštitutu za sodobno zgodovino. Od leta 1993 je zaposlena na oddelku